Wąsek, D., i Gilski, M. (red.). (2026). *Leksykon polskich apologetów i teologów fundamentalnych*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, s. 87–101.
https://doi.org/10.15633/9788383701769.06

Benedykt Hesse z Krakowa

Wojciech Baran
wojciech.baran@upjp2.edu.pl https://orcid.org/0000-0002-3049-0050
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie https://ror.org/0583g9182

Marek Gilski
marek.gilski@upjp2.edu.pl https://orcid.org/0000-0003-4588-2038
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie https://ror.org/0583g9182

Kontekst biograficzno-bibliograficzny

Benedykt Hesse, syn Jana, urodził się około 1389 roku w Krakowie i tu zmarł przed 12 listopada 1456 roku. Pochodził z rodziny mieszczańskiej, która osiedliła się w Krakowie w XIV wieku, a jego nazwisko sugeruje niemieckie pochodzenie. Kształcił się i rozwijał karierę akademicką wyłącznie na Uniwersytecie Krakowskim. W 1407 roku zapisał się na wydział nauk wyzwolonych, gdzie w 1411 roku został bakałarzem, a w 1415 roku uzyskał tytuł magistra. Następnie, prawdopodobnie do 1432 roku, wykładał na wydziale nauk wyzwolonych. Od 1423 roku kontynuował studia teologiczne, w 1425 roku został bakałarzem biblijnym, a w 1428 roku bakałarzem-sentencjariuszem. Uzyskał doktorat z teologii w 1431 roku, a po śmierci swojego mistrza, Franciszka z Brzegu († 1432), objął jego katedrę i w latach 1432–1449 wykładał teologię; nauczał także na wydziale prawa. Dwukrotnie sprawował funkcję dziekana wydziału nauk wyzwolonych: w roku 1421 i na przełomie lat 1424–1425. Sześciokrotnie, w latach 1427/1428, 1449/1450, 1450, 1451, 1454, 1455/1456, był rektorem uniwersytetu. W latach 1448–1449 z ramienia biskupa krakowskiego sprawował funkcję wicekanclerza uniwersytetu. Przed 16 lipca 1427 roku został kanonikiem kapituły

kolegiackiej św. Floriana w Krakowie, a przed rokiem 1439 mianowano go jej dziekanem. Przed rokiem 1449 został kanonikiem kapituły katedralnej.

W filozofii Hesse był przedstawicielem nominalizmu, o czym świadczą zwłaszcza jego komentarze do dzieł Arystotelesa: *Logica vetus*, *De anima* i *Physica*. W swoich komentarzach opierał się na pracach Jana Burydana († około 1358), Marsyliusza z Inghen († 1396) oraz Wawrzyńca z Londynu (Laurentius de Londorio, † 1437), starając się pogodzić tendencje nominalistyczne z umiarkowanym realizmem. Głosił wyższość fizyki nad metafizyką, co znalazło odzwierciedlenie w jego dziełach: pozostawił obszerny komentarz do *Fizyki* Arystotelesa, ale nie napisał komentarza do *Metafizyki*. W dziedzinie filozofii przyrody przyczynił się do popularyzacji burydanowskiej teorii impetu i do rozwoju nauk przyrodniczych w Krakowie. W antropologii próbował pogodzić koncepcje arystotelesowsko-tomistyczne z ideami augustiańskimi. W duchu Jana Burydana opowiadał się za rozdzieleniem teologii i filozofii, w ten sposób stał się modelowym przedstawicielem krakowskiej *via communis*, dążącej do uzgodnienia konceptów realizmu z ideami nominalizmu. W 1431 roku wziął udział w słynnej dyspucie z husytami praskimi, opisanej przez Jana Długosza [2001: 18–22], która odbyła się w zamku królewskim w Krakowie. W 1440 roku wraz z innymi krakowskimi teologami napisał memoriał w sprawie posłuszeństwa Uniwersytetu Krakowskiego wobec Soboru Bazylejskiego. Był przekonanym zwolennikiem koncyliaryzmu.

W latach 1431–1449 skomentował Ewangelię według św. Mateusza, opierając się przede wszystkim na dziełach Tomasza z Akwinu i Augustyna z Ankony OESA († 1328). Dzieło to należy do najdłuższych komentarzy biblijnych średniowiecza. Był również jednym z myślicieli, którzy pogłębiali koncepcję wojny sprawiedliwej, promowaną przez Uniwersytet Krakowski w XV wieku.

Wywarł duży wpływ na krakowskich teologów w XV wieku, był bowiem nauczycielem kilku ważnych postaci z tego grona: Andrzeja Gałki z Dobczyna († 1451), Tomasza Strzempińskiego († 1460), Jana z Dąbrówki († 1472) i św. Jana Kantego († 1473) [Rechowicz, 1958: 189–196; Rechowicz, 1960–1961: 485–486; Ozorowski, 1998; Wielgus, 2011: 94–96; Wojtczak, 2012].

Warsztat apologety

Lektura teologicznych dzieł Benedykta Hessego wskazuje, że był on erudytą o bardzo szerokich horyzontach myślowych, cechującym się głęboką wiedzą. Doskonale znał Pismo Święte, co wyraźnie uwidacznia

się w licznych odwołaniach biblijnych w jego komentarzu do Ewangelii według św. Mateusza. Choć Hesse odnosi się do sensu duchowego Pisma Świętego [Baran, 2026b], to jednak stwierdza, że w wyprowadzaniu twierdzeń teologicznych na podstawie argumentów biblijnych należy posługiwać się sensem dosłownym, który jest najbardziej chciany (*desideratissimus*) przez Ducha Świętego, gdyż to właśnie ten sens opiera się na prawdzie wiecznej i pewnej [*Principium in I Sent.*, a. 2, co. 4, corr. 3; corr. 4]. Z tego też powodu interpretowanie Pisma Świętego niezgodnie z sensem dosłownym jest według teologa aktem herezji[1] [*Principium in I Sent.*, a. 2, co. 4, corr. 5]. Hesse chętnie sięga do argumentów patrystycznych i biegle cytuje takich zachodnich autorów jak Augustyn, Hieronim, Grzegorz Wielki czy Izydor. Odwołuje się do decyzji soborów starożytnych i średniowiecznych i jest obeznany z dziełami scholastyków, czego przykładem są jego *principia* do *Sentencji*, w których czerpie garściami z dorobku autorów żyjących od XI do XV wieku, m.in. Anzelma, Hugona od św. Wiktora, Piotra Lombarda, Bonawentury, Tomasza z Akwinu, Ryszarda z Mediavilla († około 1308), Tomasza ze Strasburga († 1357), Konrada z Ebrach († 1399) czy Konrada z Soltau († 1407). Hesse wykazuje się także znajomością źródeł prawa kanonicznego, m.in. *Dekretu* Gracjana czy późniejszych orzeczeń zwanych zbiorowo *Extravagantes speciales*. Choć podkreśla wyższość teologii nad prawem kanonicznym [*Principium in I Sent.*, a. 3, co. 3, corr. 4], traktuje je jako istotny autorytet, gdy uzasadnia swoje tezy teologiczne [*Tractatus brevior*, quod quaestio sit vera]. Jest także doskonałym znawcą filozofii Arystotelesa, co wyraża się zarówno w jego sposobie argumentowania, jak i w uzasadnianiu swoich twierdzeń na podstawie myśli Stagiryty, nie wspominając o skomponowaniu przez niego obszernych komentarzy do traktatów Filozofa. Niemniej jednak analiza jego rozważań na temat relacji między możliwością wieczności świata a prawdą o stworzeniu ujawnia, że uznaje wyższość teologii nad filozofią. W przypadku rozbieżności między filozofią a teologią rację należy przyznać teologii: „tam, gdzie nie sięga filozofia, tam przychodzi nam z pomocą Pismo Święte"[2] [*Principium II in II Sent.*, notabile 1]. W swoich wywodach sięga także do argumentów liturgicznych, odwołując się do prefacji, hymnów czy tradycji liturgicznych Wielkiego Tygodnia [*Tractatus brevior*, notandum 2; *Principium in I Sent.*, Recommendatio Sacrae Scripturae]. Godne uwagi jest odwoływanie się przez Hessego do przykładów z historii, które są egzemplifikacją

1 „Qui Sacram Scripturam aliter intelligit quam Spiritus Sanctus efflagitat, licet ab Ecclesia non recesserit, tamen hereticus potest appellari".

2 „Ubi deficit philosophorum pericia, subvenit nobis Sacra Scriptura".

jego wniosków teologicznych. Omawiając warunki, jakie musi spełniać kandydat na papieża, przywołuje papieżycę Joannę [*Tractatus brevior*, notandum 4], a mówiąc o złożeniu papieża z urzędu, wskazuje na przykłady takich sytuacji w historii Kościoła [*Tractatus brevior*, con. 1].

Hesse jest przedstawicielem krakowskiego nurtu *via communis* rozpowszechnionego w XV wieku [zob. *Wieki od XIV do XV*]. W tym duchu nie jest zwolennikiem uzasadniania swoich wniosków za pomocą zdań apodyktycznych, ale skłania się bardziej ku twierdzeniom probabilistycznym: np. w przypadku tezy o możliwości wieczności świata prezentuje opinię tomistyczną, harmonizującą wieczność świata z prawdą o stworzeniu, wraz z propozycją bonawenturiańską odrzucającą takie rozwiązanie, nie opowiadając się za żadną z nich (*dico… vel dico*). W kwestii interpretacji przyczyny skuteczności sakramentów, gdy możliwe są alternatywne rozwiązania, stosownie do różnych szkół teologicznych, opowiada się za rozwiązaniem ze względu na *opinio communis* swojej szkoły (*causa scolae*) [*Principium in IV Sent.*, co. 6, corr. 6], choć nie da się jednoznacznie stwierdzić, o którą szkołę w tym wypadku chodzi: czy o krakowską szkołę teologii, czy o szerszą, tomistyczną szkołę teologii, obejmującą swoim zasięgiem więcej ośrodków teologicznych [Baran, 2026b: 154–155].

Hesse prezentuje swój warsztat apologetyczny we wzorcowych polemikach z „mistrzem-rywalem" (*magister concurrens*), które przeprowadzał zgodnie ze zwyczajem uniwersyteckim w swoich *principiach* do *Sentencji* i w swojej *lectio ultima* [Baran, 2026b]. W dysputach tych młody bakałarz musiał wykazać się umiejętnością obrony swojego stanowiska zaatakowanego przez konkurenta. Broniąc swoich racji, Hesse stosował takie metody jak oparcie się na ważniejszym autorytecie teologicznym, podważenie rozumowania przeciwnika czy wykazanie wieloznaczności terminów, których dotyczył spór [Baran, 2026b]. Dzięki tym debatom statutowo przewidzianym na wydziale teologii Hesse oraz inni XV-wieczni młodzi bakałarze szlifowali swoje umiejętności apologetyczne.

Spośród dzieł teologicznych Hessego najbardziej polemicznym jest jego traktat koncyliarystyczny, skierowany wprost przeciw zwolennikom papieża rzymskiego Eugeniusza IV oraz przeciwnikom Soboru Bazylejskiego i wybranego przez sobór Feliksa V. Hesse jest teologiem, który swoimi rozważaniami walczy z heretykami i schizmatykami, także jemu współczesnymi, wśród których *expressis verbis* wymienia Jana Husa [*Tractatus brevior*, notandum 2]. Często ci, którzy błądzą, utożsamiani są z heretykami i schizmatykami [*Principium in I. Sent.*, a. 1, con. 3, corr. 2[3]; *Principium in*

3 „Et consequens falsum et hereticum".

I. Sent., a. 3, con. 4, corr. 1[4]]. W wymowny sposób Hesse określa herezję mianem choroby [*Principium in I. Sent.*, protestatio].

Znamienne jest także, że Hesse rozróżnia treści, jakie mogą być prezentowane w sali akademickiej, od tych, które mogą być głoszone z kościelnej ambony. W podsumowaniu swojej kwestii dotyczącej grzechów cielesnych Marii Magdaleny wyraźnie zaznacza, że problem ten nie powinien być analizowany wobec prostych wiernych, gdyż mogłoby to spowodować zgorszenie ludzi niezaprawionych w teologii[5] [*Quaestio de Maria Magdalena*, *Usus quaestionis*, za: Baran, 2023: 201].

Jeśli chodzi o formę wypowiedzi teologicznych, Hesse wykorzystuje metody znane w epoce. Z jednej strony wypowiada się w formie ekspozycji tekstu, a z drugiej strony sięga do formy kwestii w kształcie rozpowszechnionym od II połowy XIV wieku, składającej się z *argumentum pro et contra*, *definitio termini* (*notandum*, *suppositio, sciendum*), *conclusio*, *corollarium*, *ad rationem*. Obie formy są równorzędnie stosowane przez Hessego w jego najważniejszych i największych dziełach teologicznych, tzn. w Komentarzu do Ewangelii według św. Mateusza i w komentarzu do *Sentencji* Piotra Lombarda [Schabel, 2019: 243–266].

Główne wątki apologetyczne

Główne wątki apologetyczne poruszane przez Hessego znaleźć można w trzech najważniejszych dziełach krakowskiego mistrza: 1) w *Tractatus brevior* dotyczącym koncyliaryzmu, 2) w Komentarzu do Ewangelii według świętego Mateusza i 3) w komentarzach do *Sentencji*.

Najważniejszym dziełem teologicznym Hessego o charakterze *stricte* apologetycznym jest jego traktat poświęcony koncyliaryzmowi [Wünsch, 1998]. Swoją myślą eklezjologiczną Hesse wpisuje się w nurt koncyliaryzmu, promowanego już przez takich polskich apologetów jak Mateusz z Krakowa czy Piotr Wysz. Hesse jednak skomponował swój traktat koncyliarystyczny w specyficznych warunkach dziejowych. Sobór Bazylejski, zwołany w 1431 roku przez papieża Marcina V, a rozpoczęty już przez jego następcę Eugeniusza IV, został przeniesiony w 1437 roku do Ferrary.

---

4 „Errant, qui dicunt studia generalia non posse prodesse Ecclesie, ymmo tales sunt heretici".

5 „Hoc dubium scriptum est non, ut coram hominibus diceretur et predicaretur. […] In scolis autem dici et predicari potest, quia non erit inventum scandalum in clero sicut in populo".

Część ojców soborowych, wśród których znajdowała się grupa polskich teologów, sprzeciwiła się tej decyzji i kontynuowała obrady w Bazylei bez aprobaty papieża. Ojcowie bazylejscy detronizowali Eugeniusza IV i w 1439 roku ogłosili papieżem Feliksa V. W tym kontekście Hesse jako pierwszy polski teolog przygotował traktat koncyliarystyczny, w którym uzasadnia obowiązek posłuszeństwa Soborowi Bazylejskiemu i papieżowi Feliksowi V jako warunek *sine qua non* zbawienia. Obowiązek posłuszeństwa soborowi powszechnemu (*synodus universalis seu generalis*) pod groźbą potępienia wynika z dekretu Soboru w Konstancji, który zobowiązuje wszystkich katolików do posłuszeństwa jego rozstrzygnięciom w kwestiach wiary, wyplenienia herezji i zaprowadzenia reformy Kościoła [Baron, Pietras, 2003: 44]. Z kolei posłuszeństwo papieżowi uzasadniane jest bullą papieża Bonifacego VIII *Unam Sanctam* z 1302 roku [Denzinger, 2012: 875], która wchodziła w skład późniejszych rozstrzygnięć kanonicznych zwanych *Extravagantes communes* [*Tractatus brevior*, quod quaestio sit vera]. Odwołując się do św. Izydora z Sewilli, Hesse stwierdza, że sobór powszechny cieszy się nieomylnością i jest wolny od błędów (*praeservatur a quacumque corruptione*). Ta wolność od błędu jest możliwa dzięki natchnieniu Ducha Świętego, w którego imię zbierają się ojcowie, dlatego też sobór powszechny jest określany mianem „święty" (*sancta*), a nawet „najświętszy" (*sacrosancta*). Według Hessego głową soboru jest Chrystus i to On daje bezpośrednio (*immediate*) soborowi pełną władzę (*plenitudo potestatis*), jako kolegium reprezentującemu cały Kościół (*synodus generalis universalem ecclesiam repraesentat*) [*Tractatus brevior*, notandum 1] oraz mandat do podejmowania decyzji wiążących wszystkich wierzących. Ta koncepcja oparta jest na interpretacji perykopy o przekazaniu władzy kluczy Piotrowi, opisanej w Ewangelii Mateuszowej (Mt 16, 13–20): powołując się na autorytet Augustyna, Hesse stwierdza, że przekazanie kluczy Piotrowi oznacza przekazanie władzy Kościołowi, a nie tylko następcy Piotra [*Tractatus brevior*, notandum 1]. Co więcej, władza soboru jest wyższa niż władza papieża, gdyż ten, jako głowa Kościoła czy soboru, jest tylko pierwszym i najwyższym pasterzem Kościoła jako ciała politycznego, społecznego i służebnego w odniesieniu do Kościołów lokalnych, ale nie jest realną, sprawczą i duchową głową całego Kościoła duchowego[6] [*Tractatus brevior*, notandum 1]. W przeciwieństwie do soboru papież

6 „Et si aliquando invenitur, quod papa sit caput ecclesiae seu concilii, hoc est intelligendum, quod est primus et supremus pastor in ecclesia vel quod est caput politicum, civile et ministeriale respectu ecclesiarum particularium, sed non est caput universalis ecclesiae mysticum, reale et effectuale".

może być grzesznikiem i z tej przyczyny może popełniać błędy [*Tractatus brevior*, notandum 2; notandum 3].

Hesse wskazuje, że urząd papieski ma uzasadnienie biblijne i pochodzi od samego Chrystusa, jednak sposób wyboru papieża nie został przez Niego określony, dlatego też na przestrzeni wieków papieże byli wybierani w różny sposób. Obecnie normalną procedurą wyboru papieża jest elekcja dokonana przez kardynałów, o ile ten sposób wyboru nie spotka jakiejś przeszkody. Według Hessego wśród możliwych przeszkód wymienić należy niemoc lub niechęć kardynałów do przeprowadzenia wyboru papieża, śmierć wszystkich kardynałów, nadużycie władzy przez książąt Kościoła lub zewnętrzny przymus wyboru konkretnego kandydata. W tych przypadkach prerogatywa wyboru papieża przechodzi na wszystkich biskupów i arcybiskupów. Według krakowskiego teologa taka nadzwyczajna sytuacja ma miejsce właśnie w czasie obrad Soboru Bazylejskiego, gdy po złożeniu z urzędu papieża Eugeniusza IV wezwani przez sobór kardynałowie nie chcieli przystąpić do wyboru papieża. Wówczas, korzystając ze swojej nadzwyczajnej prerogatywy, sobór wybrał Feliksa V w tym celu, by Kościół nie pozostawał bez głowy (*acephalata*). Zdaniem Hessego ten, kto podważałby legalność tego wyboru, winien być traktowany jako schizmatyk i heretyk [*Tractatus brevior*, notandum 4].

Opierając się na autorytecie Augustyna, Hesse stwierdza, że sprzeciw wobec decyzji soboru jest działaniem uniemożliwiającym zbawienie. Każdy jest zobowiązany do posłuszeństwa Kościołowi, a sobory, w tym Sobór Bazylejski, są przecież zgromadzeniami reprezentującymi cały Kościół. Sprzeciw wobec soboru zebranego w Duchu Świętym jest także równoznaczny ze sprzeciwem wobec trzeciej Osoby Boskiej [*Tractatus brevior*, con. 1]. Co więcej, także papież, pod groźbą utraty zbawienia, winien być posłuszny soborowi, za czym przemawia argument biblijny: Piotr apostoł przyjął postanowienia Soboru Jerozolimskiego; tak samo czynili i myśleli święci i wielcy papieże, jak np. Leon Wielki, Grzegorz Wielki i wielu innych. Hesse dziwi się, dlaczego wielu „oszczekuje" (*oblatrant*) Sobór Bazylejski za złożenie z urzędu papieża Eugeniusza IV, skoro nie jest to sytuacja bez precedensu: depozycje papieża zdarzały się w historii, a ostatnia z nich miała miejsce kilkanaście lat wcześniej, w 1415 roku, w czasie Soboru w Konstancji, gdy złożono z urzędu Jana XXIII [*Tractatus brevior*, con. 1].

Według krakowskiego teologa przeciwnicy depozycji Eugeniusza IV kierują się pychą i pożądliwością, a nie dobrem Kościoła, jakim jest jego reforma w głowie i członkach. Taka postawa najbardziej dziwi (*admirabile est*) w przypadku samego Eugeniusza IV, który nie tylko winien być posłuszny soborowi, ale powinien także dawać wzór wszystkim wiernym.

Z tego powodu postawa ta zasługuje na braterskie upomnienie [*Tractatus brevior*, con. 1].

Według Hessego misją papieża jest przyjmowanie, aprobowanie, przestrzeganie i ochrona dekretów soborowych (*recipere, approbare, servare et defendere*). Zdaniem krakowskiego teologa należy przeciwstawić się (*resistendum est*) papieżowi, który sprzeciwia się decyzjom soborowym, jak daje tego przykład św. Paweł Apostoł, który przeciwstawił się św. Piotrowi, nieposłusznemu decyzjom Soboru Jerozolimskiego [*Tractatus brevior*, con. 1, corr. 1]. Papież nie może zmieniać (*non potest immutare*) decyzji soboru. Uzasadnieniem tego rozstrzygnięcia jest wspomniana krytyka postawy św. Piotra, a także przykład późniejszych papieży posłusznych soborom. Dekrety soborowe są nazywane ewangeliczną prawdą (*dicebatur veritas evangelica*), a papież, podobnie jak i każdy inny człowiek, nie może zmienić Ewangelii [*Tractatus brevior*, con. 1, corr. 1]. Papież nie może także własnym autorytetem rozwiązać (*non potest dissolvere*) soboru bez jego zgody (*sine consensu concilii*). Sobór jest dziełem Ducha Świętego, dlatego też żadne stworzenie (*nulla creatura*) nie może go rozwiązać ani przenieść jego obrad do innego miejsca (*de loco moveri*).

Hesse uważa, że posłuszeństwo papieżowi Feliksowi V, wybranemu przez Sobór Bazylejski, jest niezbędne do zbawienia. Jego wybór był bowiem legalny w aktualnej sytuacji Kościoła i to on jest głową Kościoła, której należy się posłuszeństwo [*Tractatus brevior*, con. 2, corr. 2]. Kto neguje jego wybór i pozostaje wierny papieżowi Eugeniuszowi IV, złożonemu przez Sobór Bazylejski, popełnia grzech ciężki [*Tractatus brevior*, con. 2, corr. 3]. Posłuszeństwo papieżowi jest wymagane do zbawienia, nawet wtedy, gdyby ten okazał się grzesznikiem. Co więcej, posłuszeństwo należy mu się, nawet gdyby był ukrytym (*occultus*) heretykiem, gdyż o rzeczach ukrytych Kościół nie sądzi. Inna sytuacja byłaby wtedy, gdyby herezja papieża była jawnym czynem [*Tractatus brevior*, con. 2, corr. 4].

Wreszcie Hesse stwierdza, że w przypadku różnicy zdań między Soborem Bazylejskim a papieżem należy być posłusznym soborowi, gdyż władza (*potestas*) soboru jest większa niż władza papieża. Sobór reprezentuje cały Kościół, którego nie przemogą bramy piekielne, podczas gdy papież jest grzesznikiem i podlega prawu grzechu [*Tractatus brevior*, con. 3]. Nawet papieska prerogatywa zwołania soboru nie sprawia, że władza papieża jest większa niż władza soboru [*Tractatus brevior*, con. 3, corr. 1]. Według Hessego władza ogłaszania artykułów wiary (*declaratio articulorum fidei*) należy do soborów, a nie do papieża, gdyż często papieże byli prostymi ludźmi posiadającymi podstawowe wykształcenie i z tego powodu, w przeciwieństwie do soborów, mogli błądzić w wierze [*Tractatus brevior*, con. 3, corr. 4].

W swoim monumentalnym *Komentarzu do Ewangelii według świętego Mateusza* Hesse nie tylko dokonuje wykładni tekstu świętego, ale także w kontekście perykop biblijnych prezentuje rozmaite kwestie teologiczne [Rechowicz, 1958: 229–268], które można by określić mianem kwodlibetalnych [Schabel, 2006, 2007]. Wśród wątków apologetycznych zwróćmy uwagę na kwestie eklezjologiczne związane z XV-wieczną reformą Kościoła: ofiar składanych duchownym w związku z posługą sakramentalną [*Lectura super Evangelium Matthaei (capitulum I)*], szacunku okazywanego grzesznym duchownym [*Lectura super Evangelium Matthaei (capitulum V)*] oraz interpretacji władzy kluczy danej Piotrowi [*Lectura super Evangelium Matthaei (capitulum XIV–XVII)*].

Wychodząc od analizy relacji między Izaakiem a Jakubem (Mt 1, 2) oraz sprzedaży pierworództwa Jakubowi przez Ezawa za miskę soczewicy, Hesse podejmuje kwestię ofiar składanych duchownym w związku z ich posługą. Choć ofiary za sprawowanie sakramentów są dawane i przyjmowane zgodnie z prawem kanonicznym, Hesse uważa, że ich dawanie i przyjmowanie za duchową łaskę sakramentów jest symonią, której nie można w żaden sposób usprawiedliwić. Swoje zdanie uzasadnia samą logiką łaski, która jest dawana darmo, w przeciwieństwie do przedmiotów transakcji, które są kupowane i sprzedawane. Duchowni są więc szafarzami, a nie panami sakramentów (*non sunt domini sacramentorum*, *sed ministri*). Odrzucając składanie i otrzymywanie ofiar za sprawowanie sakramentów, krakowski teolog zauważa, że duchowni mogą otrzymywać środki na swoje utrzymanie, zgodnie z rozporządzeniami i zaaprobowanymi zwyczajami w Kościele (*secundum ordinationem Ecclesiae et consuetudines approbatas*), jednak środki te nie powinny być łączone ani z szafowaniem sakramentów [*Lectura super Evangelium Matthaei (capitulum I)*], ani z jakąkolwiek inną posługą duchowną (kazanie, nauczanie itp.) [*Lectura super Evangelium Matthaei (capitulum I)*]. Według Hessego w przypadku zagrożenia życia, gdyby kapłan nie zgodził się na udzielenie chrztu bez złożenia ofiary, lepiej, żeby katechumen został zbawiony przez chrzest pragnienia (*baptismus flaminis*), niż żeby miał płacić za sakrament [*Lectura super Evangelium Matthaei (capitulum I)*]. W ten sposób Hesse wpisuje się w XV-wieczny ruch reformy Kościoła *in capite et in membris*, mający na celu odnowę moralną duchowieństwa i apologię darmowości łaski oraz cnotliwego życia kleru.

Jezusowe słowa „wy jesteście solą ziemi" (Mt 5, 13) Hesse odnosi do duchownych i zastanawia się nad relacją między ich życiem a szacunkiem, który winien im być okazywany. Krakowski teolog uważa, że szacunek (*honor*) należny jest nawet źle prowadzącym się duchownym

ze względu na moc Chrystusa, którego są zwiastunami i sługami (*ratione virtutis Christi, cuius nuntii sunt et ministri*). Dodaje jednak, że przełożeni kościelni popełniają grzech ciężki, jeśli, wiedząc o złym postępowaniu swoich podwładnych, nie reagują. Nie są bez winy także podwładni, którzy nie reagują na występki swoich źle prowadzących się przełożonych. Podczas gdy występek przełożonych jest aktem, winą podwładnych jest brak reakcji. Złe postępowanie przełożonych kościelnych nie zwalnia ich podwładnych z obowiązku posłuszeństwa, gdyż mandat duchownych nie jest uzależniony od łaski uświęcającej. Podobne rozstrzygnięcie daje Hesse w kwestii sprawowania sądów przez źle prowadzących się duchownych: choć tacy duchowni nie powinni sprawować funkcji sądowych ze względu na swoją niemoralność, to ich wyroki są w mocy [*Lectura super Evangelium Matthaei (capitulum V)*]. Tym samym Hesse okazuje się apologetą wysokich standardów życia duchowieństwa i krytykiem złego postępowania kleru. Jego wezwanie do reformy Kościoła nie jest jednak promocją anarchii.

W kontekście perykopy o przekazaniu kluczy Królestwa Piotrowi (Mt 16, 19) Hesse pyta, czy władza ta została dana przede wszystkim (*principaliter*) Piotrowi czy też całemu Kościołowi. W odpowiedzi stwierdza, że na podstawie tej perykopy uzasadnia się pełnię władzy papieskiej (*papalis plenitudo potestatis*), która została dana Kościołowi powszechnemu reprezentowanemu przez Piotra *significative, similitudinarie et figuraliter*. Hesse zauważa, że pytanie Jezusa: „A wy za kogo Mnie uważacie?" (Mt 16, 15) skierowane zostało do wszystkich apostołów. W ich imieniu odpowiedzi udzielił Piotr: *responsio Petri erat responsio omnium* [*Lectura super Evangelium Matthaei (capitulum XIV–XVII)*]. Ewangeliczna odpowiedź Piotra winna być interpretowana jako literacka synekdocha w funkcji *pars pro toto*. Swoją interpretację Hesse uzasadnia odwołaniami do autorytetów Ojców, m.in. Augustyna i Leona Wielkiego. Takie odczytanie perykopy współgra więc doskonale z doktryną eklezjologiczną przedstawioną przez Hessego i wpisuje się w jego apologię koncyliaryzmu.

Wiele wątków apologetycznych poruszanych przez Hessego znaleźć można w jego komentarzach do *Sentencji*. Należy zauważyć, że ekspozycja *Sentencji* Piotra Lombarda autorstwa Benedykta Hessego, z której korzystało wielu XV-wiecznych krakowskich scholastyków [Baran, 2026b], pozostaje w rękopisach i jej analiza może ujawnić wątki apologetyczne nieuwzględnione w niniejszym przyczynku. Spośród wątków obecnych w komentarzach zwróćmy uwagę na apologię antropologii teologicznej, wartości teologii oraz obecności łaski w poczęciu Maryi.

W *principiach* do *Sentencji* Hesse jawi się jako apologeta antropologii teologicznej, jest równocześnie obrońcą możliwości ludzkiej natury oraz

konieczności łaski. Stwierdza, że z natury rozum ludzki jest w stanie zdobywać wiedzę, a wola może chcieć dobra. Niemniej jednak ten sam rozum nie jest w stanie samodzielnie dojść do prawd Objawienia, a wola nie jest w stanie czynić dobra zasługującego bez łaski Bożej [*Principium in I Sent.*, a. 1]. Takie harmonijne rozłożenie akcentów sprawia, że Hesse jednoznacznie potępia pelagianizm, a zarazem chroni się przed dualistycznymi koncepcjami antropologicznymi antagonizującymi naturę z łaską, rzeczy doczesne z rzeczami wiecznymi oraz materię z duchem.

Hesse jest apologetą zarówno wartości poznawczej teologii, jak i jej uprawiania. Odwołując się do tomistycznej koncepcji teologii jako nauki podporządkowanej wiedzy Boga, stwierdza, że poprzez teologię człowiek ma dostęp do prawd wiecznych, objawionych przez Boga. Teologia zatem ma charakter naukowy i spekulatywny, ale równocześnie poznanie prawd Objawienia ma charakter sapiencjalny i praktyczny, gdyż prowadzi człowieka do zbawienia [*Principium in I Sent.*, a. 4; Olszewski, 2002]. Krakowski teolog podkreśla wartość, użyteczność i konieczność studiów teologicznych dla duchownych, którym *Sacra Doctrina* niezbędna jest do owocnego i skutecznego pełnienia posługi nauczycieli Ludu Bożego [*Principium in I Sent.*, a. 3, co. 3, corr. 3]. Akcentuje wyższość teologii nad prawem kanonicznym [*Principium in I Sent.*, a. 3, co. 3, corr. 4], a także użyteczność filozofii, która jednak może błądzić [*Principium in I Sent.*, a. 3, co. 4]: z tego powodu potrzebuje dialogu z teologią, dzięki któremu może uchronić się od błędów.

Godne uwagi jest także stanowisko Hessego w kwestii niepokalanego poczęcia Maryi. Hesse jest makulistą, a swoje poglądy opiera na opinii XIII-wiecznych teologów paryskich, takich jak Aleksander z Hales i Tomasz z Akwinu, według których w przypadku Maryi można rozróżnić dwa momenty Jej uświęcenia (*sanctificatio*). Pierwsze nastąpiło jeszcze przed poczęciem Chrystusa i było to oczyszczenie, czyli prewencja (*purgatio seu praeventio*) Maryi od winy grzechu pierworodnego. Natomiast drugie uświęcenie, które miało miejsce w momencie zwiastowania i poczęcia Chrystusa, uwolniło Maryję od zarzewia grzechu pierworodnego (*fomes peccati*) [*Expositio* Sententiarum *Petri Lombardi*, liber II, distinctio 3, za: Baran, 2024c: 209–211]. Należy zauważyć, że krakowski teolog sformułował to stanowisko w latach 1428–1430, a więc przed immakulistycznym rozstrzygnięciem Soboru Bazylejskiego z roku 1439 [Baran, 2024c: 192–197].

Bibliografia

Źródła

Baran, W. (2023). Question about Mary Magdalene by Benedict Hesse of Cracow (Ms. Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 1386, f. IIIv). Study and Critical Edition. *Poznańskie Studia Teologiczne*, 43: 198–201. https://doi.org/10.14746/pst.2023.43.10 (edycja 3. kwestii z III księgi).

Baran, W. (2024a). Benedict Hesse of Cracow's Question about the Resurrection from the Commentary to Matthew's Gospel. Study and Critical Edition. *Collectanea Theologica*, 94(3): 153–174. https://doi.org/10.21697/ct.2024.94.3.06

Baran, W. (2024b). Benedict Hesse of Cracow's Question about Dispensation from Religious Vows from His Commentary on Matthew's Gospel. Study and Critical Edition. *Teologia i Człowiek*, 66(2): 30–49. https://doi.org/10.12775/ticz.2024.008

Baran, W. (2024c). Apologia nauki o (nie)pokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny na Uniwersytecie Krakowskim w XV w. W: *Wokół pytań o apologie. Akcenty krakowskie* (s. 209–211), D. Wąsek, M. Gilski, Sz. Drzyżdżyk (red.). Kraków: Wydawnictwo „Scriptum", Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. https://doi.org/10.15633/9788383700380.06

Baran, W. (2026a). The *lectio ultima* on Peter Lombard's *Sentences* of Benedict Hesse of Cracow (ca. 1389–1456). Case Study and Critical Edition. *Archa Verbi*, 21.

Baran, W. (2026b). *Les* principia *aux* Sentences *de Benoît Hesse de Cracovie (1428–1430). Étude et édition critique*. Turnhout: Brepols (Studia Sententiarum, 10). https://doi.org/10.1484/m.ssent-eb.5.153639

Baron, A., Pietras, H. (red.) (2003). *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, grecki, arabski, ormiański, polski, t. 3: Konstancja, Bazylea–Ferrara–Florencja–Rzym (1414–1445)*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Benedictus Hesse. (1979–1990). *Lectura super Evangelium Matthaei, t. 1–8*, W. Bucichowski (ed.). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej (edycja niekompletna, nie obejmuje komentarzy do rozdziałów 24–28 Ewangelii według św. Mateusza, które pozostają w manuskryptach).

Benedictus Hesse. (1987). *Tractatus brevior*, W. Bucichowski (ed.). W: *Polskie traktaty koncyliarystyczne z połowy XV wieku* (s. 29–42), W. Bucichowski (ed.). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Benedictus Hesse. (1990a). *Lectura super Evangelium Matthaei (capitula XVIII–XX)*, W. Bucichowski (ed.). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej (s. 195–201; por. Baran, 2024b).

Benedictus Hesse. (1990b). *Lectura super Evangelium Matthaei (capitula XXI–XXIII)*, W. Bucichowski (ed.). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej (s. 242–249; por. Baran, 2024a).

Benedykt Hesse. (2018). *Dwa fragmenty o wojnie*, J. Łukaszewska-Haberko (tłum.). W: *Prawo ludów i wojna sprawiedliwa* (s. 136–139), Paweł Włodkowic, Stanisław ze Skarbimierza, Benedykt Hesse, Mateusz z Krakowa; M. A. Cichocki, A. Talarowski (red.). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, Teologia Polityczna (tłumaczenie fragmentu dotyczącego Mt 4, 3–10).

Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae (2019). J. Kaliszuk, A. Pieniądz, P. Węcowski, K. Skwierczyński (oprac.). Kraków: Wydawnictwo Homini, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów (nr 72, s. 78–87).

Denzinger, H. (2012). *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Compendium of Creeds, Definitions, and Declarations on Matters of Faith and Morals. Latin-English*, P. Hünermann (ed.), R. Fastiggi, A. E. Nash (ed. wyd. angielskiego). San Francisco: Ignatius Press.

Jan Długosz. (2001). *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, lib. 11–12: 1431–1444*, C. Pirożyńska, L. Korczak (ed.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Opracowania

Olszewski, M. (2002). *O praktycznej bądź teoretycznej naturze teologii. Metateologia scholastyczna 1200–1350*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas".

Ozorowski, M. (1998). Życie i działalność Benedykta Hessego. *Studia Teologiczne*, 16: 79–92.

Ozorowski, M. (2002). *Benedykta Hessego (1389–1456) nauka o małżeństwie. Studium teologiczno-dogmatyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Rechowicz, M. (1958). *Św. Jan Kanty i Benedykt Hesse w świetle krakowskiej kompilacji teologicznej z XV w. Studia nad komentarzem do św. Mateusza (rękopisy Biblioteki Jagiellońskiej nr nr 1364–1366, 1368)*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Rechowicz, M. (1960–1961). Hesse Benedykt. W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 9, s. 485–486), K. Lepszy i in. (red.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Schabel, C. (2019). Were There *Sentences* Commentaries? W: *Commenter au Moyen Âge* (s. 243–266), P. Bermon, I. Moulin (éds.). Paris: Vrin.

Schabel, C. (ed.) (2006). *Theological Quodlibeta in the Middle Ages. The Thirteenth Century*. Leiden–Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/9789047404149

Schabel, C. (ed.) (2007). *Theological Quodlibeta in the Middle Ages. The Fourteenth Century*. Leiden–Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/ej.9789004162884.i-793

Wielgus, S. (2011). Benedykt Hesse. W: *Encyklopedia filozofii polskiej* (t. 1, s. 94–96), A. Maryniarczyk i in. (red.). Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, http://www.ptta.pl/pef/pdf/b/benedykth.pdf (14.01.2026).

Wielgus, S. (b.d.). Benedykt Hesse (tłumaczenie angielskie hasła z „Powszechnej encyklopedii filozofii"), http://www.ptta.pl/pef/haslaen/b/benedykthesse.pdf (14.01.2026).

Wojtczak, H. (2012). Benedykt Hesse – przedstawiciel naukowego środowiska krakowskiego w pierwszej połowie XV wieku. *Folia Philosophica*, 30: 69–88. https://doi.org/10.31261/fp.21442

Wojtczak, H. (2018). Komentarze Benedykta Hessego do „ars vetus" w świetle nowych ustaleń. *Przegląd Tomistyczny*, 24: 595–609.

Wünsch, T. (1998). *Konziliarismus und Polen. Personen, Politik und Programme aus Polen zur Verfassungsfrage der Kirche in der Zeit der mittelalterlichen Reformkonzilien*. Paderborn–München–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh.

Summary

Benedict Hesse of Kraków (ca. 1389–1456) was an outstanding theologian, philosopher, and professor at the University of Kraków, where he served six times as rector, as well as dean of the faculty of philosophy and vice-chancellor. He studied and taught philosophy and theology, obtaining his doctorate in 1431. He was a nominalist in the spirit of John Buridan, as evidenced in his commentaries on Aristotle (*De anima*, *Physica*). He advocated the superiority of physics over metaphysics. He promoted the theory of impetus and the Kraków *via communis* – a current that sought to reconcile realism with nominalism. He also distinguished himself as a teacher, educating St. John Kanty and other prominent theologians of the fifteenth century. He took part in disputes with the Hussites (1431) and was a spokesman for conciliarism and a defender of the Council of Basel.

Hesse was an exceptional scholar, deeply rooted in Scripture, patristics, scholasticism, Aristotelian philosophy, and canon law. His commentary on the Gospel of St. Matthew is notable for its close attention to the literal sense of Scripture. He expressed himself in the scholastic idiom, employing the forms of *quaestio* and *lectio*, and drawing on authorities such as Augustine and Thomas Aquinas, as well as on liturgy, law, and Church history. He defended his positions using university methods: linguistic analysis, counterargumentation, and exegesis. He employed a probabilistic mode of argumentation, often relying on the opinions of the schools. He held that theology possessed a higher value than philosophy, and that obedience to a council took precedence over papal authority. Hesse's apologetics was rooted in the concrete realities of Church reform and the struggle against heresy, with a strong emphasis on conformity to Church teaching.

Hesse's three principal works – a conciliar treatise, a commentary on the Gospel of Matthew, and commentaries on Peter Lombard's *Sentences* – contain mature apologetic reflection. In particular, the treatise on conciliarism defended the legality of the Council of Basel and the election of Antipope Felix V as an act of salvific obedience to the council. The biblical commentary includes, among other themes, a defence of the gratuitousness of grace, a condemnation of simony, and an apology for the sacraments as gifts rather than commodities. Hesse argued for the need to respect the clergy despite their moral weaknesses and emphasised the responsibility of ecclesiastical superiors. In his commentary on the *Sentences*, he defended theological anthropology (the harmony of grace and nature), affirmed the value of theology, and articulated a maculist position. He consistently upheld conciliarism and the importance of the

council as the representative of the Church acting under a direct mandate from Christ.

Abstrakt

Rozdział analizuje dorobek Benedykta Hessego z Krakowa jako jednego z najważniejszych przedstawicieli polskiej scholastyki XV wieku. Jego twórczość charakteryzuje rozległe wykorzystanie egzegezy biblijnej, tradycji patrystycznej i argumentacji scholastycznej. Szczególnie istotne miejsce zajmują problemy eklezjologiczne związane z husytyzmem, moralną kondycją duchowieństwa oraz relacją między władzą papieską a soborową. Hesse rozwijał również zagadnienia antropologiczne i mariologiczne, broniąc harmonii natury i łaski oraz wartości teologii jako uporządkowanej wiedzy. Jego konsekwentne stanowisko koncyliarystyczne ukazuje silne związki krakowskiego środowiska akademickiego z najważniejszymi sporami eklezjologicznymi późnego średniowiecza.

Słowa kluczowe: Benedykt Hesse z Krakowa; teologia średniowieczna; scholastyka; egzegeza biblijna; eklezjologia; husytyzm; Uniwersytet Krakowski

Abstract

The chapter examines Benedict Hesse of Kraków as one of the most important representatives of fifteenth-century Polish scholasticism. His work is characterised by extensive use of biblical exegesis, patristic tradition, and scholastic argumentation. Particular attention is given to ecclesiological issues connected with Hussitism, the moral condition of the clergy, and the relationship between papal and conciliar authority. Hesse also addressed anthropological and Mariological questions, defending the harmony of nature and grace and the value of theology as systematic knowledge. His consistent conciliar position demonstrates the close involvement of the Kraków academic milieu in the major ecclesiological controversies of the late Middle Ages.

Keywords: Benedict Hesse of Kraków; medieval theology; scholasticism; biblical exegesis; ecclesiology; Hussitism; University of Kraków